

ALEKSANDRA GASZTOLD

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-9114-1604
a.gasztold@uw.edu.pl

KORNELA OBLIŃSKA

Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-2476-6081
k.oblinska@uw.edu.pl

**PRZEMOC SEKSUALNA
ZWIĄZANA Z KONFLIKTEM (CRSV)
W WOJNIE ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ**

Conflict-related Sexual Violence in the Russia–Ukraine War

This article analyses conflict-related sexual violence (CRSV) in the Russia–Ukraine war. CRSV is a form of violence that affects men and women differently because of their assigned roles in society. Despite the existence of basic structural solutions to gender equality and limited female empowerment in Russia and Ukraine, the war is a symptom of unresolved problems and deep gender prejudice. The authors address the question of whether femininity and masculinity are correlated with the cruelty of war and with the redistribution of militarism through the prism of gender-sensitive conflict analysis (GSCA). This approach enables a more comprehensive understanding of various forms of violence against men and women, identifies problems and measures to counter them and shows different types of violence used to hold on to and exercise power in the public and private spheres. To understand contemporary events in the Russia–Ukraine conflict, one can assume that many decisions not only affect gender but also condition it.

Keywords: conflict-related sexual violence (CRSV), gender-sensitive conflict analysis (GSCA), women, war, Russia, Ukraine.

WSTĘP

Konflikty zbrojne prowadzą do nasilenia stosowania siły zarówno fizycznej, jak i psychicznej o podłożu seksualnym wobec kobiet i małoletnich. W kontekście okrucieństwa nie ma cywilizowanych wojen. Przemoc seksualna i przemoc ze względu na płeć (*Sexual and Gender-Based Violence*, SGBV) jest aktem władzy, podporządkowania i zbrodnią wojenną. Termin przemoc seksualna związana z konfliktem (*Conflict Related Sexual Violence*, CRSV) odnosi się do przemocy seksualnej motywowanej celami politycznymi, wojskowymi lub ekonomicznymi. Jest z premedytacją wykorzystywana do atakowania cywilów oraz powodowania długotrwałej traumy, upokorzenia, rozbijania rodzin i tkanki społecznej. Powoduje ona wysiedlenie i napędza działania uzbrojonych aktorów. Profil sprawcy jest powiązany zarówno z sektorem państwowym (wojsko, siły policyjne i instytucje bezpieczeństwa zależne od władzy państwowej), jak i z podmiotami niepaństwowymi (rebelianci i milicje)¹. Przemoc mająca charakter seksualny dotyczy gwałtu, niewolnictwa seksualnego, przymusowej prostytucji, wymuszonej ciąży, przymusowej sterylizacji i aborcji, przymusowego małżeństwa, handlu ludźmi w celach wykorzystania seksualnego lub innej formy przemocy seksualnej przeciwko kobietom, mężczyznom, dziewczętom i chłopcom, która ma związek geograficzny i/lub przyczynowy z konfliktem.

Celem artykułu jest analiza zjawiska CRSV na wschodzie Ukrainy od 2014 r. SGBV i CRSV to formy przemocy, które w różnicowany sposób dotyczą kobiet i mężczyzn ze względu na przypisywane im role w społeczeństwie. Zdaniem António Guterresa, sekretarza generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, „[p]rzemoc seksualna stanowi zagrożenie dla prawa każdej jednostki do godnego życia oraz dla zbiorowego pokoju i bezpieczeństwa ludzkości”². Żeby zrozumieć współczesne wydarzenia w konflikcie rosyjsko-ukraińskim, można przyjąć, że wiele decyzji nie tylko wpływa na płeć, ale także ją warunkuje. Stosując „płciowe soczewki”, można uzyskać zupełnie inne spojrzenie na relacje międzyludzkie oraz na stosunki międzynarodowe³.

¹ C. Koos, *Sexual Violence in Armed Conflicts: Research Progress and Remaining Gaps*, „Third World Quarterly” 2017, t. 38, nr 9, s. 1935–1951.

² Źródło: United Nations Peacekeeping, *Conflict-Related Sexual Violence*, <https://peacekeeping.un.org/en/conflict-related-sexual-violence> [dostęp 02.12.2022].

³ Zob. szerzej: A. Gasztold, *The Problem of Security Through the Gendered Lens*, „Annals of the University of Craiova, Series: Philology – English” 2016, t. 17, nr 1, s. 164–178.

Analiza konfliktów uwzględniająca płeć (*gender-sensitive conflict analysis*, GSCA) służy kompleksowemu zrozumieniu różnych form przemocy wobec mężczyzn i kobiet, a także pozwala identyfikować problemy w celu znalezienia przeciwdziałania. GSCA ukazuje szkodziwość norm płciowych, które wspomagają nie tylko nierówność płci, ale także konflikty, dyskryminację, wykluczenie i przemoc. Analiza konfliktów często ignoruje płeć lub tworzy fałszywe wyobrażenie o istnieniu płciowej binarności, umacniając męską, heteroseksualną perspektywę. GSCA podważa „binarność między publicznymi (politycznymi) i prywatnymi (rodzina i społeczność) sferami władzy – oraz areny przemocy – i bada systemy, struktury i instytucje utrwalające nierówności płci”⁴. W podejściu tym podkreśla się, w jaki sposób różne rodzaje przemocy, w tym przemoc ekonomiczna, SGBV, CRSV i polityczna, są wykorzystywane do utrzymania władzy w przestrzeni publicznej i prywatnej. Perspektywa ta stosowana jest głównie w działaniach i programach na rzecz budowania pokoju⁵, ale może też być punktem wyjścia do transformacji wiedzy o roli kobiet i mężczyzn w konfliktach zbrojnych.

OPRESYJNY MILITARYZM

Systemy militarne oparte są na kulcie przemocy, pielęgnują i nagradzają takie wartości, jak siła fizyczna, agresywność i męskość. Wpływa to nie tylko na kwestie związane z bezpieczeństwem, ale także na ekonomię, kulturę i życie codzienne⁶. Patriarchalne społeczności w czasie napięć politycznych wykazują skłonność do łączenia okrucieństwa z seksualnością. Stosowanie siły fizycznej kojarzone jest z „rolą męską”, a doświadczenie bycia ofiarą z „rolą żeńską”. Płeć jest statusem o implikacjach politycznych, gdyż sprowadza się do relacji dominacji i podporządkowania oraz określa zjawisko panowania⁷. Żona prezydenta Ukrainy Ołena Zełenska 28 listopada 2022 r.

⁴ S. Close, H. Gruenewald, *Gender-Sensitive Conflict Analysis: A New Training Method for Practitioners*, „Journal of Peacebuilding & Development” 2019, t. 14, nr 3, s. 307.

⁵ Zob. D. Trimiño Mora, J. Poch, *This Is how Gender-Sensitive Conflict Analysis Improves Peacebuilding*, Saferworld, 6.11.2020, https://www.saferworld.org.uk/resources/news-and-analysis/post/915*-this-is-how-gender-sensitive-conflict-analysis-improves-peacebuilding [dostęp 15.11.2022].

⁶ C. Corrin, *Rethinking Citizenship: Analyses and Activism in Central and Eastern Europe*, w: *Gender and Identity in Central and Eastern Europe*, red. idem, Routledge, London 1999, s. 73.

⁷ A. Gasztold, *Perspektywa feministyczna w badaniach and terroryzmem*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 2, s. 51.

podczas konferencji w Londynie dotyczącej Inicjatyw na rzecz Zapobiegania Przemocy Seksualnej w Konfliktach (PSVI) wyraźnie podkreśliła, że „przemoc seksualna to najokrutniejszy, najbardziej zwierzęcy sposób udowodnienia panowania nad kimś”⁸.

Analizując zachowanie rosyjskich żołnierzy w Ukrainie, należy zaznaczyć, że problematyka gwałtów wojennych w Rosji w świadomości społecznej była przemilczana. Temat ten pozostawał w sferze tabu, również w przestrzeni medialnej, mimo że doświadczenie gwałtu towarzyszyło kobietom podczas napięć etnicznych, konfliktów militarnych czy walki z opozycją⁹. Nie było publicznej debaty, gdy pojawiało się coraz więcej publikacji ukazujących skalę okrucieństwa Armii Radzieckiej wobec niemieckich kobiet pod koniec II wojny światowej. Działania żołnierzy rosyjskich w aspekcie przemocy seksualnej zostały opisane przez Miriam Gebhard, która studiowała przekazy dotyczące gwałtów na terenach wyzwolanych przez Armię Radziecką. Badaczka skupiła się na losach niemieckich kobiet, jednak „zwycki szlak” Armii Czerwonej nie oszczędzał także „sojuszniczych” narodów, między innymi Polki¹⁰. Dostępne dane statystyczne są porażające. Szacuje się, że podczas przemarszu Armii Czerwonej na Berlin żołnierze rosyjscy mogli zgwałcić do 2 mln kobiet i dziewcząt¹¹.

Rosyjskie media nie informowały również o masowej przemocy wobec kobiet w czasie pogromu ludności ormiańskiej przez Azerów w Górskim Karabachu (1988–1994), wojnie w Abchazji (1992–1993) czy w dwóch wojnach czeczeńskich (I 1994–1995; II 1999–2009). „Kultura gwałtu” przenika kulturę pamięci w Rosji. W swoisty sposób znormalizowała przemoc seksualną wobec kobiet na rzecz świętowania podboju i zwycięstw, również z pominięciem roli tych kobiet, które walczyły, były ranne, ginęły tak samo jak mężczyźni. Przemoc seksualną zaczęto traktować jako strategię wojenną zbiorowości, a nie indywidualne wynaturzenia¹².

⁸ Олена Зеленська у Лондоні взяла участь у Конференції із запобігання сексуальному насильству під час конфліктів і зустрілася з представниками уряду Великої Британії, 29.11.2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/olena-zelenska-u-londoni-vzyala-uchast-u-konferenciyi-iz-zap-79525> [dostęp 4.12.2022].

⁹ T. Zabelina, *Sexual Violence Towards Women*, w: *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*, red. H. Pilkington, Routledge London 1996, s. 181.

¹⁰ Zob. szerzej E. Pietrzak, I. Kuźma, *Kobieta. Przestrzeń konfliktów. Pole walk. Szkice z antropologii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.

¹¹ Zob. M. Gebhardt, *Crimes Unspoken: The Rape of German Women at the End of the Second World War*, Polity Press Cambridge 2017, s. 51–52.

¹² Zob. C.A. MacKinnon, *Are Women Human? And Other International Dialogues*, Harvard University Press, Cambridge 2006.

Zjawiskiem powszechnie towarzyszącym współczesnym konfliktom zbrojnym jest brutalizacja i reseksualizacja przemocy¹³. Pojęcie reseksualizacji wojny dotyczy instrumentalizacji gwałtu jako narzędzia w regularnej strategii opresji wobec wroga, która ma wywoływać określone szkody: fizyczne (choroby, kalectwo lub śmierć), psychiczne (traumy u ofiar, ich bliskich i całych społeczności), wykluczenie społeczne kobiet (wstyd, upokorzenie) oraz osłabienie woli walki u przeciwnika. Nieprzypadkowo gwałty wojenne odbywają się często publicznie na oczach bliskich, aby jeszcze bardziej spotęgować efekt odrzucenia ofiary po zajściu.

Pojęcie gwałtu wywodzone jest z przypisywania sobie przez mężczyzn prawa do dysponowania kobietą seksualnością. Dlatego też kobiety często pozostawały łupem wojennym, narzędziem do „dobrej zabawy” mężczyzn, „nagrodą za trudy wojenne”¹⁴. Gwałt prowadził do obniżenia wartości posiadanego przez mężczyznę dobra „kobiety” w postaci wyłącznego prawa do dysponowania jej ciałem i seksualnego korzystania z niego. Uznanie zgwałcenia za naruszenie praw człowieka, element zbrodni wojennej, systemowe zastraszanie poniżanie i podbijanie całych społeczeństw jest stosunkowo nowym podejściem. Susan Brownmiller uważa, że jest traktowane poważnie wtedy, gdy następuje jego instrumentalizacja do innych celów¹⁵.

Za każdym razem przemoc, gwałt lub jego groźba są dostatecznym sposobem podporządkowania kobiet, uprzedmiotawiania ich i nie liczenia się z ich wolą. Zgwałcenie, którego następstwem jest ciąża, jeszcze bardziej odziera kobietę ze sprawczości. Ciało kobiety wraz z jego fizycznością i symboliką jest polem bitwy, poczucia wstydu, upodlenia i bezsilności przyszłych pokoleń. Gwałt jako tortura nie jest specyfiką wojny rosyjsko-ukraińskiej, tylko „niewygodną” historią konfliktów zbrojnych. Doniesienia o celowym seksualnym okrucieństwie stosowanym przez prorosyjskie siły, w tym milicje obywatelskie w zakładach odosobnienia, na przykład w Donbasie, Doniecku i Ługańsku, zostały udokumentowane wcześniej¹⁶.

¹³ H. Münkler, *Die neuen Kriege*, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg 2002.

¹⁴ X.A. Aranburu, *Sexual Violence Beyond Reasonable Doubt: Using Pattern Evidence and Analysis for International Cases*, „Leiden Journal of International Law” 2019, t. 35, nr 4, s. 855–879.

¹⁵ S. Brownmiller, *Against Our Will: Men, Women and Rape*, Simon & Schuster, New York 1975.

¹⁶ *War without Rules – Gender-Based Violence in the Context of the Armed Conflict in Eastern Ukraine*, Coalition ‘Justice for Peace in Donbas’, Kyiv 2017, https://totalaction.org.ua/public/upload/book/1522852942_gon_eng_web.pdf [dostęp 15.11.022]; O. Nizhelska

Analiza sposobu działania żołnierzy rosyjskich w Ukrainie wskazuje na powtarzalny *modus operandi*, systemowe przygotowywanie do skutecznego i bezwzględnego korzystania z możliwości, jakie w ich mniemaniu niosą wojna, okupacja i niewola (przemoc seksualna, gwałty, tortury). Dowódcy wojskowi stosują przemoc seksualną jako narzędzie motywacyjne do działań, formę nagrody. Od 2014 r. ukraińska organizacja Eastern Ukrainian Center for Civic Initiatives (EUCCI) konsekwentnie zajmuje się dokumentowaniem zbrodni przeciwko ludzkości dokonywanych na osobach pochodzenia ukraińskiego (między innymi w okresie od 2014 r. do 24 lutego 2022 r. zebrano i udokumentowano ponad 3 tys. przypadków tortur i gwałtów)¹⁷. Ponadto z ich inicjatywy na terenie Ukrainy utworzono międzynarodową sieć ofiar przemocy seksualnej SEMA¹⁸, która pomaga w kwestiach finansowych, prawnych czy w zakresie wsparcia psychologicznego, a także wspiera wszystkie osoby, które od 2014 r. doświadczają przemocy seksualnej związanej z okupacją rosyjską. Ponadto angażuje się w gromadzenie dowodów oraz przygotowywanie procesów sądowych.

Międzynarodowa opinia publiczna została zszokowana informacjami przekazanymi – po wyzwoleniu Buczy (3 kwietnia 2022) – przez wicepremierkę Ukrainy Olhę Stefanishynę na temat wielogodzinnych gwałtów (często na oczach dzieci ofiar), a potem zabijania ukraińskich kobiet. Znany jest przypadek sześciolatniego chłopca, który osiwił w ciągu kilku minut, kiedy na jego oczach rosyjscy żołnierze gwałcili matkę.

Przemoc seksualna w Ukrainie stosowana jest głównie wobec kobiet i dziewcząt (bez względu na wiek), ale również mężczyzn i chłopców. Tym samym konieczne jest dostosowanie procedur, zorganizowanych form pomocy, opieki psychologicznej dla ofiar przemocy seksualnej. Wszechobecny kult męskości, wynikająca z niego siła fizyczna sprawia również, że mężczyźni będący ofiarami przemocy seksualnej przeżywają ogromne poniżenie i upokorzenie. Ukraińcy są często sterylizowani, kastrowani, eliminowani z życia społecznego jako potencjalni ojcowie, osoby zapewniające ciągłość rodu itp. W przestrzeni publicznej pojawiły się również doniesienia o amatorskich nagraniach brutalnych gwałtów, przemocy seksualnej, które zostały umieszczone

et al., *Making Live Go On. How the War in Donbas Affects Civilians*, East SOS 2018, https://jfp.org.ua/system/reports/files/118/en/Making_life_go_on_-_how_the_war_in_Donbas_affects_civilians-WEB.pdf [dostęp 16.11.2022].

¹⁷ Strona internetowa EUCCI w języku ukraińskim i angielskim <https://totalaction.org.ua/>.

¹⁸ W języku suahili *sema* oznacza powieść.

na stronach pornograficznych. Kluczowe dla procesu karnego i pościągnięcia oprawców do odpowiedzialności prawnej są informacje przekazywane przez ofiary oraz naocznych świadków przestępstw.

Dodatковым czynnikiem wpływającym na stricte męskie działania przestępcze może być potrzeba sprawdzenia się przez mężczyznę w roli wojownika, co z kolei wiąże się ze współzawodnictwem z innymi mężczyznami i sposobem wychowania. Status bojownika – szczególnie w narracji rosyjskiej – otoczony jest bohaterskim etosem. Kiedyś wiązał się bezpośrednio z prestiżem i sławą, co wpływało na dostęp do określonych dóbr oraz zwiększało liczbę potencjalnych partnerek seksualnych. Kwestie seksualności i stereotypów związanych przede wszystkim z biologicznym postrzeganiem kobiet stymulują zaangażowanie mężczyzn w walkę wymierzoną w przeciwników. Metody i techniki służące feminizacji wroga to przede wszystkim poniżające zwroty i działania, jak publiczne egzekucje, kastracja, branie w niewolę oraz gwałty dokonywane zarówno na kobietach, jak i mężczyznach¹⁹. To także przekonanie graniczące z pewnością o bezkarności swoich działań, wynikające między innymi z anonimowości sprawców oraz wstydu ofiar, które starają się zapomnieć o traumie i wyprzeć ją z pamięci.

Ukraińskie służby bezpieczeństwa pozyskują również informacje z przechwyconych rozmów rosyjskich żołnierzy, którzy nie kryją się ze swoimi czynami, potrafią chętnie się nimi, wymieniać „doświadczeniami”. Wstrząsające dla opinii publicznej były rozmowy żołnierzy rosyjskich z żonami lub dziewczynami, które zachęcały ich do przemocy, gwałtów czy grabieży. Strona ukraińska od początku agresji rosyjskiej przy pomocy służb medycznych, prokuratorów, policjantów i wolontariuszy zbiera i ewidencjonuje dowody zbrodni rosyjskich popełnianych na swoim narodzie. Trudności w dokładnym katalogowaniu oraz zabezpieczaniu śladów i dowodów przemocy seksualnej (na przykład przygotowanie dokładnych statystyk) wynikają z tego, że jest to bardzo wstydliva kategoria przestępstw, często określana jako „cicha” z uwagi na wstyd ofiar, ich bliskich, upokorzenie, odarcie z godności i człowieczeństwa. Ponadto według informacji przekazywanych przez ukraińskie organizacje pozarządowe, niektórzy sprawcy podczas popełniania przestępstw byli zamaskowani, nie mieli charakterystycznych cech, nie komunikowali się itp. Kolejnym utrudnieniem jest fakt, że zbieranie i dokumentowanie danych odbywa się w aktywnej strefie działań wojennych.

¹⁹ Zob. szerzej J.S. Goldstein, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 333–371.

DEBATA MIĘDZYNARODOWA

Debata międzynarodowa o miejscu i pozycji kobiet w czasie wojen stopniowo poszerzała pojmowanie pokoju, z uwzględnianiem kategorii płci w kształtowaniu relacji społecznych. Zapoczątkowała ona dyskusję o naturze wojny i odpowiedzialności kobiet za bezpieczeństwo. Tematykę wpływu konfliktów zbrojnych na życie kobiet podjęto między innymi podczas IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiet w Pekinie w 1995 r. Upolitycznienie w wymiarze międzynarodowym gwałtów taktycznych nasiliło się poprzez instrumentalizację przemocy seksualnej na odmiennej etnicznie społeczności w XX w., szczególnie w Bośni i Hercegowinie, Rwandzie, Kongu i Birmie²⁰.

Międzynarodowe Trybunały Karne dla byłej Jugosławii i Rwandy włączyły przestępstwo gwałtu do katalogu przestępstw przeciwko ludzkości. Trybunały wydawały akty oskarżenia dotyczące przemocy seksualnej. Oskarżeni uznani zostali za winnych gwałtów, uprawnień, tortur oraz zbrodni ze szczególnym zamiarem unicestwienia całej lub części danej grupy (zbrodnia ludobójstwa za pomocą gwałtu), a także naruszenia prawa i zwyczajów wojennych. Intencjonalność gwałtu oraz jego skutki fizyczne i psychiczne spowodowały, że pojęcie gwałtu zostało utożsamione z torturami, odrzucono zatem pojęcie gwałtu taktycznego. Gwałt został też uznany za formę dyskryminacji kobiety²¹.

Przekonanie społeczności międzynarodowej, że gwałt nie jest kwestią prywatną, lecz strukturalną, było okupione wysiłkiem wielu działaczek na rzecz wsparcia ofiar oraz środowisk prawniczych²². Debata nad istotą gwałtu, zarówno w czasie wojny, jak i pokoju ukazała niepokojące praktyki seksualne utrwalone przez kulturę gwałtu w różnych zakątkach globu, jak gwałt małżeński, zabójstwa honorowe zgwałconych osób przez członków rodziny, zbiorowe gwałty kobiet z niższych kast przez mężczyzn z wyższych kast, przymusowe małżeństwa w wy-

²⁰ *Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, red. A. Stiglmayer, University of Nebraska Press, Lincoln 1994; R.M. Hayden, *Rape and Rape Avoidance in Ethno-National Conflicts: Sexual Violence in Liminalized States*, „American Anthropologist” 2000, t. 102, nr 1, s. 27–41.

²¹ Reguły wypracowane przez trybunały włączono do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK) w art. 7 (g) i art. 8 (vi), który obowiązuje od 1 lipca 2002 r. Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708. Zob. szerzej B. Fitzpatrick, *Tactical Rape in War and Conflict. International Recognition and Response*, Policy Press, Bristol 2016.

²² Zob. szerzej *Women in a Violent World: Feminist Analyses 21 and Resistance across Europe*, red. C. Corrin, Edinburgh University Press, Edinburgh 1996.

niku gwałtu lub z nieletnimi, kazirodztwo, niewolnictwo seksualne, okaleczanie narządów rodnych i inne²³.

Kamieniem milowym w procesie zmiany sytuacji ofiar przestępstw seksualnych była również przyjęta przez Radę Bezpieczeństwa ONZ rezolucja nr 1325 dotycząca sytuacji kobiet podczas konfliktów zbrojnych i ich roli w kształtowaniu pokoju i bezpieczeństwa z 31 października 2000 r.²⁴ Zaapelowano w niej o umożliwienie kobietom współuczestniczenia w zapobieganiu i rozwiązywaniu konfliktów oraz odbudowie kraju po zakończeniu działań militarnych. Za podstawę rezolucji uznano stosowanie perspektywy równości i tym samym zwiększenie udziału kobiet we wszystkich „obszarach” na rzecz pokoju i bezpieczeństwa. Tym samym tzw. płciowa soczewka została włączona we wszystkie wysiłki na rzecz pomocy i powrotu do zdrowia. Dokument ten pośrednio uznawał, że jeśli kobiety są bezbronne i cierpią z powodu dyskryminacji i odmawiania im praw w czasie pokoju, będą jeszcze bardziej bezbronne w czasie konfliktu²⁵.

Rezolucja 1325 nie zawierała żadnych jasnych mechanizmów monitorowania jej realizacji. Aby zapewnić jej implementację, poproszono państwa o sformułowanie krajowych planów działania (NAP). Jednak przyjęcie tych planów nadal nie skutkuje eliminacją zjawiska przemocy na tle seksualnym w czasie konfliktów zbrojnych. Ukraina po doświadczeniach walk na wschodzie podjęła działania w celu ochrony kobiet przed negatywnymi skutkami konfliktu i ułatwienie im udziału w procesie pokojowym. W lutym 2016 r. przyjęto NAP na lata 2016–2020, następnie został on przedłużony na lata 2021–2025²⁶. Jest to pierwszy przypadek państwa, które uruchomiło Narodowy Plan Działania (NAP) Agendy Kobiet, Pokoju i Bezpieczeństwa (WPS) podczas lokalnego konfliktu zbrojnego i zaktualizowało go podczas wojny. Pierwszy NAP zaowocował przede wszystkim wytyczeniem ścieżki do uznania znaczenia agendy WPS jako krajowego podejścia do konkret-

²³ Zob. szerzej M. Sally Engle, *Gender Violence: A Cultural Perspective*, Wiley Blackwell, Chichester 2011.

²⁴ S/RES/1325 (2000).

²⁵ Zob. szerzej K. Oblińska, *Rola Krajowego Planu działania w procesie realizacji Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2021 – cele, zadania, wyzwania*, w: *Interdyscyplinarny Wymiar Bezpieczeństwa. Szanse, wyzwania, zagrożenia – stan obecny i perspektywy*, red. K. Kraj, B. Łotocki, W. Zakrzewski, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2022, s. 235–239.

²⁶ Krajowy Plan Działania na rzecz realizacji Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 „Kobiety, pokój, bezpieczeństwo na okres do 2025 r. Zarządzanie Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 28 października 2020, nr 1544, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> [dostęp 17.11.2022].

nych potrzeb płci oraz potencjału kobiet i dziewcząt do budowania trwałego pokoju. Istotnym celem tych dokumentów jest udzielanie pomocy i rehabilitacja ludności dotkniętej konfliktem, w tym kobiet i ich rodzin biorących czynny udział w walce. Dokument zobowiązuje również do niesienia pomocy społecznej i medycznej ofiarom przemocy na tle płciowym²⁷.

Rosja nie przyjęła NAP, nie uczestniczy także w finansowaniu i wspieraniu Agendy ONZ Women Peace and Security. Natomiast przyjęła ogólny dokument na lata 2017–2022 Narodową Strategię w interesie kobiet w Dniu Kobiet 8 marca 2017 r., głównie na rzecz walki z dyskryminacją na rynku pracy²⁸.

Należy wspomnieć o wcześniejszych dwóch rezolucjach Rady Bezpieczeństwa ONZ, 1265 (1999) i 1296 (2000), które dotyczyły ochrony ludności cywilnej w konfliktach zbrojnych. Rada Bezpieczeństwa ONZ uznała w nich ochronę ludności cywilnej za kwestię leżącą w jej gestii. Były to ważne kroki w kierunku przyjęcia odpowiedzialności za walkę z wyżej wspomnianym taktycznym gwałtem, które wzmocniono w 2008 r. rezolucją nr 1820 z 19 czerwca²⁹. Uznano jednogłośnie gwałt za rodzaj taktyki wojennej. Sformułowanie to w praktyce oznacza, że wspólnota międzynarodowa traktuje gwałt jako element wojny stosowany w celu upokorzenia, zdominowania, zastraszenia, rozproszenia lub wypędzenia członków wspólnoty albo grupy etnicznej. Stwierdzenie to daje podstawy do ścigania sprawców gwałtów wojennych i czytelnie określa tego typu akt jako środek przemocy, którego cele są znacznie szersze niż indywidualnego gwałtu na kobiecie. Rezolucja 1820 była przełomem obyczajowym w podejściu do gwałtu wojennego, warto również dodać, że została przyjęta jednogłośnie przez Radę Bezpieczeństwa, której Federacja Rosyjska jest stałym członkiem.

ONZ od początku inwazji wyrażało sprzeciw wobec Rosji w związku z nielegalnymi i niezgodnymi z prawem międzynarodowym działaniami na terenie Ukrainy. Dnia 12 października 2022 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych, pomimo prób sprzeciwu ambasadora Rosji, zdecydowaną większością głosów potępiło „próbę nielegalnej aneksji” przez Rosję czterech częściowo okupowanych regionów

²⁷ Zob. M. Blyzniuk, *Kobiety w systemie bezpieczeństwa Ukrainy*, w: *Kobiety w systemie bezpieczeństwa państwa*, red. A. Gasztold, K. Oblńska, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2021, s. 230–231.

²⁸ Распоряжение Правительства РФ от 08.03.2017 N 410-р <Об утверждении Национальной стратегии действий в интересах женщин на 2017–2022 годы>, <https://eawf.ru/upload/iblock/874/874b9e268f8fefbdd0d0670693ff5735.pdf> [dostęp 30.11.2022].

²⁹ S/RES/1820 (2008).

Ukrainy³⁰, wzywając jednocześnie wszystkie kraje do nieuznawania tego typu działań. Tym samym ONZ wzmocniło dyplomatyczną międzynarodową izolację Moskwy³¹. Podobnie Parlament Europejski, w rezolucji z 23 listopada 2022 r., większością głosów uznał Rosję za „państwo sponsora terroryzmu i państwo, które korzysta ze środków terrorystycznych” w związku z brutalnymi i nieludzkimi działaniami wobec Ukrainy i jej obywateli od rozpoczęcia inwazji³². W rezolucji podkreślono, że „celowe ataki i okrucieństwa, których dopuszcza się Federacja Rosyjska wobec cywilnych mieszkańców Ukrainy, niszczenie cywilnej infrastruktury i inne poważne naruszenia praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego stanowią akty terronu wobec Ukraińców, co wypełnia znamiona zbrodni wojennych”³³. Znaczenie rezolucji Parlamentu Europejskiego jest głównie symboliczne, gdyż poza potępieniem międzynarodowym nie wiąże się z żadnymi konsekwencjami. Inne organizacje, jak Amnesty International czy OBWE, również wyraziły sprzeciw wobec agresji Rosji.

Pramila Patten, specjalna przedstawicielka sekretarza generalnego ONZ ds. przemocy seksualnej w konfliktach zbrojnych³⁴, w swoich wypowiedziach zwróciła uwagę na fakt, że międzynarodowe prawa człowieka wskazują, że wojny mają ramy, granice, których przekraczanie jest absolutnie zabronione. Natomiast przemoc seksualna wykracza poza jakiegokolwiek zakresy, nawet z uwzględnieniem działań w trakcie intensywnej walki. Jednoznacznie stwierdziła, że gwałty i napaści seksualne żołnierzy rosyjskich w Ukrainie są przemyślane, przygotowane i stanowią element „strategii wojskowej” oraz „celowej taktyki odczłowieczenia ofiar”³⁵.

Zebrane przez ONZ informacje wskazują, że rosyjska armia zaopatrywana jest w viagrę (lek powodujący erekcję), tak aby żołnierze mogli stosować przemoc seksualną na masową skalę. Wojna sprzyja

³⁰ Tylko cztery państwa poparły Rosję: Syria, Nikaragua, Korea Północna i Białoruś. 35 krajów wstrzymało się od głosu, w tym strategiczny partner Rosji – Chiny.

³¹ *Ukraine War: Path of Further Escalation 'Must Be Reversed'*, Security Council Hears, „UN News”, 21.10.2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129792> [dostęp 1.12.2022].

³² 494 europarlamentarzystów zagłosowało za, przeciwko rezolucji głosowało 58 europarlamentarzystów, 44 wstrzymało się od głosu.

³³ *European Parliament Declares Russia to Be a State Sponsor of Terrorism*, „News European Parliament”, 23.11.2022, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism> [dostęp 1.12.2022].

³⁴ Mandat Specjalnego Przedstawiciela ONZ został ustanowiony przez Radę Bezpieczeństwa w celu zajęcia się stricte przemocą seksualną związaną z konfliktami jako kwestią pokoju i bezpieczeństwa.

³⁵ *Ukraine War: UN Signs Framework To Assist Survivors of Sexual Violence*, „UN News”, 3.05.2022, <https://news.un.org/en/story/2022/05/1117442> [dostęp 2.12.2022].

używkom, które ułatwiają przemoc, blokują ludzkie odruchy i dają przyzwolenie na agresję fizyczną. Substancje psychoaktywne sprawiają, że żołnierze starają się być bardziej efektywni, przy niskich nakładach na toczoną wojnę. To weterani wojenni rozpowszechniali informacje o cudownym działaniu używek, które otrzymywali na froncie³⁶. Wykorzystywanie stymulacji różnymi środkami farmakologicznymi i używkami jako jedna ze strategii wojennych było stosowane już w starożytności, pozwalało utrzymać żołnierza w pełnej gotowości bojowej. Podczas wojny w byłej Jugosławii wśród żołnierzy serbskich bardzo popularna była amfetamina, w Afryce substancje pobudzające roślinnego pochodzenia, tzw. iboga/Tabernanthe iboga³⁷. Natomiast żołnierze radzieccy, a następnie rosyjscy od zawsze nadużywali alkoholu. Przemarsze pijanych oddziałów zbrojnych dewastujących wszystko na swojej drodze, dokonujących grabieży, gwałcących bez względu na wiek i płeć ofiar, stały się „normą”. Do dzisiaj żołnierze rosyjscy są tak kojarzeni. Niemniej skala okrucieństwa w XXI w., w Europie – w Ukrainie zaszokowała społeczność międzynarodową. Korzystanie podczas wojny w Ukrainie z różnych substancji psychoaktywnych, wspomaganych między innymi viagrą pokazuje swoiste „ewoluowanie” taktyki wojennej z wykorzystaniem przemocy seksualnej, jednak formuła prowadzenia wojny pozostaje niezmienna.

Specjalna przedstawicielka Patten zwróciła także uwagę na fakt, że prawa kobiet i ich bezpieczeństwo nie mogą być zawieszane na czas prowadzonych działań wojennych. Organizacja Narodów Zjednoczonych podejmuje wysiłki, aby zapobiec przemocy seksualnej podczas konfliktów zbrojnych, a jeżeli to nie jest możliwe, by zapewnić najlepszą i najszybszą pomoc ofiarom. Wsparcie, dochodzenie sprawiedliwości, ukaranie winnych jest kluczowe. Konieczne jest zdjęcie odpowiedzialności z ofiar: kobiet, dzieci, mężczyzn i jej właściwe zaadresowanie do sprawców przestępstw i ich mocodawców³⁸ oraz wyeliminowanie sytuacji, kiedy teren, na którym mieszka ludność cywilna, jest traktowany jako pole bitwy. W tym celu Patten wraz z wicepremierką Ukrainy Stefahishyną w maju 2022 r. podpisały dokument gwarantujący współpracę w obszarze realizacji priorytetowych obszarów, między innymi sprawiedliwości, zapobiegania, dokumentowania przestępstw oraz odpo-

³⁶ Zob. szerzej Ł. Kamiński, *Les drogues et la guerre, De l'Antiquité à nos jours*, Nouveau Monde éditions, Paris 2017, s. 525–528.

³⁷ Iboga/Tabernanthe iboga – substancja uzyskiwana z korzenia iboga, służąca do utrzymywania w długotrwałym pobudzeniu, nadaktywności bojówek rebeliantów z grupy Hutu podczas ludobójstwa w Rwandzie.

³⁸ *Ukraine War: UN Signs Framework...*

wiedzialności za nie. Wspólne ustalenia zakładają również kompleksowe usługi dla ofiar przemocy seksualnej (medyczne, prawne, socjalne, psychologiczne itp.). Zaapelowały również o zmianę stanowiska społeczności międzynarodowej wobec taktyki gwałtu. „Gwałtu wojennego nie można dłużej lekceważyć jako nieuniknionego produktu ubocznego wojny. Musi to zostać uznane przez wszystkie strony za przestępstwo, któremu można zapobiegać i które można ukarać [...] bardzo ważne jest, aby wszyscy aktorzy i strony wiedzieli, że świat patrzy”³⁹.

Próby przemilczania, uspokajania ofiar, często zniechęcania do walki o sprawiedliwość powodują bardzo niebezpieczne poczucie bezkarności, które ośmiela kolejnych sprawców do czynów przestępczych. Konieczne jest stworzenie w całej Ukrainie punktów, w których Ukrainki i Ukraińcy mogliby niezwłocznie zgłaszać u przeszkolonych i przygotowanych osób przypadki przemocy seksualnej, otrzymywać niezbędne wsparcie psychologiczne, medyczne, prawne itp., tak aby zostały właściwie zaopiekowane, a prawidłowo zabezpieczone dowody, przesłuchanie pokrzywdzonych, świadków, eliminowałoby błędy, które mogłyby uniemożliwić skazanie sprawców oraz ponowne przesłuchiwanie ofiar, powodujące ich wtórną wiktymizację oraz traumy.

Europejska komisarz ds. wewnętrznych Ylva Johansson na swoim koncie na Twitterze podkreśliła, że: „[s]ystematyczne gwałty to jedna z najbardziej odrażających broni wojennych, której celem jest krzywdzenie i terroryzowanie. Ofiary rosyjskich zbrodni wojennych uciekające z Ukrainy potrzebują szczególnej opieki i wsparcia”⁴⁰. Tym samym zapewniła, że Unia Europejska wspiera działania na rzecz organizowania i koordynowania pomocy dla ukraińskich ofiar przemocy seksualnej.

Społeczność międzynarodowa (ONZ, UE, Amnesty International, OBWE i inne) podejmuje liczne inicjatywy mające na celu pomoc Ukrainie w dokumentowaniu zbrodni wojennych na jej terenie. Gesty solidarności płyną z całego świata. Organizowane są demonstracje, marsze milczenia, protesty przed ambasadami i konsulatami Rosji, biorą w nich udział między innymi kobiety w zakrwawionej bieliźnie, związane, z workami na głowach, wyrażając w ten sposób sprzeciw wobec przemocy seksualnej w Ukrainie. Podpisywane są kolejne petycje przeciw przemocy, gwałtom i torturom, na przykład apel do Państw-Stron Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, w którym chodzi o zapewnienie środków na prowadzenie śledztwa i sporządzenie aktu oskarżenia wobec zbrodniarzy wojennych

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Post na TT @YlvaJohansson z dn. 21.04.2022.

odpowiedzialnych za tragedię Ukrainy, wspieranie śledztwa Międzynarodowego Trybunału Karnego w sprawie sytuacji w Ukrainie (wszczętego 2 marca 2022)⁴¹. Kilkadziesiąt państw wsparło wnioski Ukrainy wobec domniemanych przestępstw popełnionych na jej terytorium do listopada 2013 r. do MTK, ale także skargi wobec Rosji do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS)⁴².

GWALT WOJENNY

Specyfika „gwałtu wojennego” ogranicza się nie tylko do zhańbienia kobiety, ale też mężczyzny. Głównym celem tego działania jest pozbawienie godności przeciwnika i osłabienie jego morale. Reseksualizacja przemocy pośrednio upokarza mężczyzn, właściwie pozbawia ich męskości poprzez mechanizm przeniesienia winy (za nieumiejętność ochrony swoich kobiet, dzieci), którą obarczane są ofiary. Bezpośredni atak na ciało kobiety ma oddziaływać na główny cel: mężczyznę – niezdolnego do obronienia własnego domu, rodziny itd. Dotyczy to zwłaszcza mężczyzn wychowanych w tradycyjnych, patriarchalnych społeczeństwach, w których gwałt traktowany jest jak największa hańba.

Sabine Hirschauer stwierdza, że „[g]wałt podczas wojny, jego historie i tajne przemilczenia prześladują ludzkość od wieków, doniesienia i zarzuty dotyczące przemocy seksualnej i masowych gwałtów podczas konfliktów dobrze służyły rządowi – jako narzędzia propagandowe i skuteczne smary machin wojennych i ambicji władzy”⁴³. Gwałt wojenny jest celowym i świadomym upokorzeniem ofiary, a w szerszym sensie społeczeństwa, jakie reprezentuje. Zinstytucjonalizowany gwałt jest 1) nagrodą dla żołnierzy i bojowników, 2) mechanizmem inicjacji żołnierzy i sprawdzenia siebie oraz ich integracji, 3) atakiem na morale wrogiej społeczności, 4) mechanizmem czystki etnicznej oraz 5) mechanizmem ludobójstwa⁴⁴. Konflikty zbrojne krzywdzą kobiety wobec tego podwójnie: poprzez użycie przemocy ze strony agresorów, jak i odrzucenie, czyli „wtórną wiktyimizację” po traumatycznych prze-

⁴¹ Situation in Ukraine, ICC-01/22, <https://www.icc-cpi.int/ukraine> [dostęp 31.12.2022].

⁴² Polska złożyła deklarację interwencji w Międzynarodowym Trybunale Sprawiedliwości w sporze dotyczącym zarzutów ludobójstwa na podstawie Konwencji OZN z 1948 r. W sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (Ukraina przeciwko Federacji Rosyjskiej) w dniu 15 września 2022 r.

⁴³ S. Hirschauer, *The Securitization of Rape. Women, War and Sexual Violence*, Palgrave Macmillan, London 2014, s. 4.

⁴⁴ Zob. L.M. Nijakowski, *Gwałt jako instytucja w czasie wojen i ludobójstw*, „Narracje o Zagładzie” 2021, nr 1 (7), s. 17–35.

życiach przez własną grupę etniczną/narodowościową. Mit, że kobiety są chronione przez mężczyzn w czasie konfliktów zbrojnych i w czasie pokoju, powinien być zatem obalony⁴⁵. Przeciw niemu świadczy też aktywny udział kobiet w działaniach wojennych, na przykład w Ukrainie, gdzie 15% kobiet, ponad 30 tys. żołnierek, służy w siłach zbrojnych walcząc na froncie.

Przemoc seksualna była i jest wykorzystywana jako broń do zadawania cierpień, zarówno fizycznych, jak i psychicznych. Jest „efektywna”, gdyż terroryzuje nie tylko ofiarę, ale również jej bliskich, sąsiadów, całą lokalną społeczność, podobnie jak opinię publiczną. Tego typu strategia podejmowana wobec ludności atakowanego państwa przynosi również długofalowe negatywne skutki, z uwagi na poziom dziedziczenia traumy przez kolejne pokolenia. „Porwana sukienka to nie temat, na którym buduje się legendę. Nie ma tu patosu, heroizmu, wielkości. Zgwałconej dziewczynie nikt nie wybuduje pomnika. Nie można się nią pochwalić. Jej śmierć nie jest piękna. Dlatego najczęściej nie mówi się o niej prawie wcale. Albo wspomina po cichu i wstydliwie”⁴⁶.

Każdy konflikt pokazuje, że na wojnie wszyscy są narażeni na przemoc seksualną, nie tylko kobiety i dzieci. Kolejnym problemem jest tzw. ciemna liczba (tj. liczba przestępstw faktycznie popełnionych, lecz niezgłoszonych i nieobjętych statystykami kryminalnymi). Jej źródłem są: wstyd, trauma, wyparcie, codzienna walka o przetrwanie, trudności z dostępem do służb, brak mechanizmów wsparcia dla ofiar gwałtów wojennych (a jeżeli są, to niewystarczające lub niedostępne w danym rejonie). Ponadto istnieje błędne i krzywdzące przekonanie, że kobiety powinny radzić sobie z traumą same, nie opowiadać o niej.

Gwałty wojenne zaczęto postrzegać w kategorii traumy rozumianej jako wstrząs o trwałych patogenicznych skutkach zarówno dla psychiki jednostki, jak i całych grup społecznych. W tym ujęciu doświadczenie kobiet (i małoletnich) winno być traktowane niezależnie od konfliktu zbrojnego, gdyż to czasy pokoju ukazują patologie strukturalne sprzyjające instrumentalizacji przemocy seksualnej w czasie wojny jako środka realizacji polityki zagranicznej. Ciągła obecność i zagrożenie traumą w życiu kobiet wszystkich klas społecznych wpływa na

⁴⁵ Zob. szerzej J. Stiehm, *Women and Men's War*, Pergamon, Oxford – New York 1983.

⁴⁶ A. Cubala, *Zgwałcone w powstaniu. Przerażone nastolatki pytały szeptem starsze kobiety: czy „to” nie jest gorsze niż śmierć?*, „Wysokie Obcasy”, 1.08.2022. W Polsce miejsce upamiętniające tysiące kobiet i dziewcząt zgwałconych i zamordowanych podczas powstania warszawskiego, powstało dopiero w sierpniu 2022 r., po 78 latach od tragicznych wydarzeń. Rozmowy na temat traum, przemocy seksualnej, masowych gwałtów, upamiętniane w herstorycznych perspektywach, nadal są niewystarczające.

kształt społeczeństwa reprodukującego system zadawania realnych ran w czasach konfliktów zbrojnych⁴⁷. Żeby zrozumieć skalę okrucieństwa na tle seksualnym w wojnie rosyjsko-ukraińskiej, należy także odnieść się do tolerancji gwałtów i przemocy domowej w Federacji Rosyjskiej z okresu sprzed wojny. Mimo istniejącej narracji równości kobiet i mężczyzn w czasach Związku Radzieckiego, pojęcia męskości i kobiecości kultywowały tradycyjne różnice między płaciami, podkreślając „słabość” lub „bezbronność” kobiety w kontraście do siły mężczyzny. Nie doszukiwano się jednak związków pomiędzy męską przemocą wobec kobiet (i dzieci) a funkcjonującymi stereotypami. Również przemoc wobec kobiet była tematem tabu⁴⁸. Transformacja ustrojowa niewiele zmieniła w tym względzie. Narracja w przestrzeni publicznej oscyluje wokół komercjalizacji kobiecego ciała lub prezentując stereotypowy obraz kobiet. Podkreśla się przy tym „naturalne przeznaczenie” kobiet, „status ofiary” oraz „współsprawstwo poprzez uwodzenie mężczyzn”⁴⁹.

Sytuacja Rosji związana jest ze spuścizną komunistyczną równych praw oraz patriarchalnym (i seksistowskim) systemem wartości. System prawny umożliwiający zwalczanie różnych form przemocy politycznej był przypadkowy i wybiórczy. Do 1991 r. przemoc domowa była regulowana przez przepisy dotyczące chuligaństwa⁵⁰. Podobnie inne przestępstwa traktowane były niespójnie, na przykład marginalizowano sprawę gwałtów małżeńskich przy jednoczesnym wysokim zainteresowaniu wykrywalnością i karalnością gwałtów zbiorowych. „Sowiecka ideologia podkreślała przemoc klasową, a nie przemoc ze względu na płeć, nigdy nie przeciwstawiając się mitom o winie kobiet podczas gwałtów”⁵¹. Z jednej strony spuścizna ta tworzyła zbiór społecznych, ekonomicznych i politycznych uwarunkowań umożliwiających kobietom aktywizację w przestrzeni publicznej, z drugiej zaś nie zapewniała im dostatecznej ochrony, jeśli chodzi o szeroko pojętą sprawiedliwość i jej egzekwowanie. Dyskryminacja ze względu na płeć manifestuje się nie tylko w przekonaniu, że rolę kobiet jest

⁴⁷ L.S. Brown, *Not Outside the Range One Feminist Perspective on Psychic Trauma*, „Psychoanalysis, Culture and Trauma” 1991, t. 48, nr 1, s. 119–133.

⁴⁸ Zob. szerzej L. Attwood, *Rape and Domestic Violence Against Women*, w: *Post-Soviet Women from the Baltic to Central Asia*, red. M. Buckley, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 99–118.

⁴⁹ T. Zabalina, *Sexual Violence...*, s. 171.

⁵⁰ V. Sperling, *Organizing Women in Contemporary Russia: Engendering Transition*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, s. 19.

⁵¹ J.E. Johnson, *Gender Violence in Russia. The Politics of Feminist Intervention*, Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2009, s. 23–24.

rodzenie i wychowanie dzieci oraz zajmowanie się gospodarstwem domowym, ale także w uprzedmiotowieniu ciała kobiet w kulturze masowej, w przemocy domowej, seksualnej oraz rozbuchanym rynku pornograficznym. Przejście w kierunku liberalnej demokracji jawi się jako proces neutralny w kontekście relacji między płciami. Zgodnie z ustaleniami Yakin Ertürk, specjalnej sprawozdawczynie ONZ ds. przemocy wobec kobiet, która odwiedziła Moskwę i Kaukaz Północny między 17 a 24 grudnia 2004 r., naruszenia praw kobiet są w dużej mierze związane z procesem transformacji. Kobiety ponoszą nieproporcjonalny ciężar transformacji wolnorynkowej narażający je na ubóstwo, przemoc domową, napaści seksualne i handel ludźmi⁵². Konsekwencje dla kobiet i mężczyzn były różne, gdyż źródła nierówności pozostały i nie były zniwelowane przez nowe systemy w wymiarze społecznym, politycznym i ekonomicznym, o czym świadczy feminizacja biedy⁵³.

Oficjalne statystyki dotyczące przemocy domowej w Rosji są fragmentaryczne, natomiast organizacje pożytku społecznego wskazują, że jest ona wszechobecna. Human Rights Watch podkreśla, że przynajmniej co piąta kobieta w Rosji w pewnym momencie życia doświadczyła przemocy fizycznej z rąk męża lub partnera. Kobiety w Rosji są trzykrotnie bardziej narażone na przemoc ze strony członka rodziny niż nieznanego. Według szacunków ekspertów od 60% do 70% kobiet, które doznają przemocy w rodzinie, nie zgłasza jej ani nie szuka pomocy, a tylko ok. 3% przypadków przemocy w rodzinie trafia na drogę sądową⁵⁴. Słabość państwa w zakresie ochrony kobiet i dzieci przed jakąkolwiek formą przemocy może świadczyć o potencjale agresji na tle seksualnym w czasach wojny.

Federacja Rosyjska w wojnie z Ukrainą oskarżana jest o łamanie konwencji genewskiej o traktowaniu jeńców wojennych, polegające na przetrzymywaniu w niewoli ukraińskich kobiet, zarówno żołnerek, jak i osób cywilnych w nieludzkich warunkach⁵⁵. Według doniesień urągające traktowanie jeńców, bicie, tortury, przemoc seksualna i gwałty

⁵² Y. Ertürk, *UN Commision on Human Rights*, 26 styczeń 2006, E/CN.4/2006/61/Add.2, s. 5.

⁵³ Zob. raport L.M. Prokofieva, *Feminization of Poverty in Russia*, The World Bank, Moskwa 2020, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/638771468145464696/pdf/413400RUOENGLI10of0poverty01PUBLIC1.pdf> [dostęp 13.12.2022].

⁵⁴ Human Rights Watch, *'I Could Kill You and No One Would Stop Me'. Weak State Response To Domestic Violence in Russia*, October 2018, s. 3–4, https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/russia1018_web3.pdf [dostęp 17.11.2022].

⁵⁵ Z rosyjskiej niewoli uwolniono 108 kobiet (m.in. ewakuowanych z zakładów Azowstal w Mariupolu), oficerów, szeregowych, sierżantów, a także tych, które trafiły do niewoli po 2014 r., po ataku Rosji na terytorium samozwańczych republik w Donbasie, <https://mil.in.ua/pl/news/ukraina-wydostala-108-kobiet-z-niewoli-rosyjskiej/> [dostęp 2.12.2022].

są na porządku dziennym, podobnie jak głodzenie, wyziębienie, brak dostępu do opieki medycznej itp. Relacje kobiet uwolnionych 17 października 2022 r. w ramach rosyjsko-ukraińskiej wymiany jeńców są wstrząsające. Kobiety były bite, poniżane, zmuszane do katorżniczych ćwiczeń fizycznych. Otrzymywały bardzo małe racje żywnościowe, karmiono je paszą dla zwierząt, zimnymi odpadkami, pozbawiono kontaktu z rodzinami i bliskimi. Dostęp do wody pitnej był ograniczony. Informowano je, że Ukraina poddała się, że kraj już nie istnieje, jednocześnie zmuszając podstępem do przyjmowania obywatelstwa Rosji lub (samozwańczej) Donieckiej Republiki Ludowej. Zostały „ponumerowane” (nie wolno im było używać imienia i nazwiska, stopnia służbowego), sfotografowane, upubliczniano ich wizerunek w rosyjskich mediach, były wulgarnie traktowane i poniżane w trakcie nagrań.

ZGWAŁCONA UKRAINA

Przemocy wobec kobiet, szczególnie na tle seksualnym, nie można w żaden sposób porównać z tego typu doświadczeniami na mężczyznach. Uważa się, że agresja wobec kobiet jest wyższa w społecznościach zmilitaryzowanych i aprobowana w systemach patriarchalnych, na przykład poprzez ustawodawstwo, kontrolowanie praw do dysponowania własnym ciałem czy wizerunkiem i inne praktyki zwyczajowe. Główną instytucją utrwalającą taki stan rzeczy i odzwierciedlającą w mikroskali społeczeństwo jest rodzina, przy czym męska supremacja nie osadza się w sile fizycznej, lecz na zaakceptowaniu pewnego systemu wartości. Dużą rolę odgrywa socjalizacja i powszechnie usankcjonowany przesąd o wyższości mężczyzn, utrwalający ich nadrzędną pozycję. Stąd przemoc wobec kobiet jest usankcjonowana w obrębie rodziny przez nadrzędną pozycję mężczyzny. Ponadto jest związana z przemocą w ogóle, w tym z przemocą publiczną, polityczną i państwową. Wiąże je ze sobą zjawisko władzy. Autorytet jest tu definiowany przez możliwość użycia siły⁵⁶.

Kobiety odegrały fundamentalną rolę w procesie niepodległości i demokratyzacji Ukrainy. Ukraina jako jeden z pierwszych krajów postsowieckich wprowadziła regulacje dotyczące przeciwdziałania przemocy domowej w 2001 r., ale dopiero w 2017 r. uchwalono pra-

⁵⁶ Role mężczyzny jako oprawcy, a kobiety jako ofiary wynikają z powszechnej akceptacji takiego stanu rzeczy przez obie płcie, czyli postrzegania władzy przez pryzmat zarządzania przemocą. Zob. A. Gasztold, *Feminist Perspectives on Terrorism. Critical Approaches to Security Studies*, Springer Nature, Cham 2020, s. 39–46.

wo o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy domowej. W tym samym roku Gabinet Ministrów Ukrainy powołał Pełnomocnika Rządu ds. Polityki Równości Płci, a w 2018 r. zatwierdził koncepcję „Państwowego Programu Socjalnego w zakresie równych praw oraz szans dla kobiet i mężczyzn” do 2021 r. Kobiety bardzo aktywnie uczestniczyły w pomarańczowej rewolucji oraz w antyrządowych protestach w latach 2013–2014. Od tego czasu angażują się we wszystkie sektory społeczeństwa obywatelskiego, zajmując się takimi problemami, jak przemoc domowa, handel ludźmi i nierówność płci. Mimo to istnieją znaczne różnice między płciami, na przykład kobiety zarabiają mniej od mężczyzn. Doświadczają także częściej ubóstwa niż mężczyźni oraz mają większe trudności z odnalezieniem się na rynku pracy (gdy są głową domu, przekazują ubóstwo dzieciom – „międzypokoleniowa transmisja biedy”). Oprócz warunków bytowych, materialnych problematyczna jest również ich pozycja społeczna. Podważa to rolę państwa jako instytucji zapewniającej wszystkim swoim obywatelom i obywatelkom opiekę oraz poczucie bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo w społeczeństwie ukraińskim, podobnie jak w rosyjskim postrzegane jest w sposób tradycyjny i uznawane za męską sferę aktywności. Wojna bez wątpienia pogłębia te nierówności. Na przykład zakłócenie usług socjalnych, takich jak opieka medyczna i edukacja, zwiększyło obciążenie kobiet kolejnymi obowiązkami. Szczególny czas, jakim są działania wojenne, wpływa również negatywnie na podstawową ochronę w ramach realizowanej przez państwo funkcji wewnętrznej, związanej z zapewnianiem bezpieczeństwa. Obecnie nie ma żadnych danych statystycznych odnośnie do przemocy domowej czy handlu ludźmi na terenie Ukrainy ze względu na szczególny czas wojny.

Według Filippa Grandiego, wysokiego komisarza Narodów Zjednoczonych ds. uchodźców (UNHCR), w okresie ok. 10 tygodniu od rozpoczęcia wojny z Ukrainy uciekło ponad 5 mln ludzi, co spowodowało najszybciej narastający kryzys uchodźczy od czasów II wojny światowej⁵⁷. Pomimo przedmiotowych działań istotna jest szczególnie wrażliwość i czujność władz oraz społeczeństwa na symptomy wskazujące na ryzyko handlu ludźmi. Wojna w Ukrainie pokazuje, że każdy kryzys humanitarny, konflikt zbrojny itp. jest również polem dla przestępców. Sprawcy wykorzystują bezbronność ofiar, ich poczucie beznadziei, dezorientowanie, szok itp., aby podstępem, groźbą, manipulacją lub obietnicami zmusić do prostytucji, pornografii czy

⁵⁷ Oficjalny profil na Twitterze @Filippo Grandi, post z dn. 6.03.2022 [dostęp 1.12.2022].

niewolniczej pracy. Szczególnie ważne są działania profilaktyczne, ostrzegające przed tego typu zjawiskami i groźbami, informujące o formach pomocy (telefonach, bezpiecznych punktach itp.)⁵⁸.

Kolejnym zjawiskiem wymagającym podjęcia działań jest przemoc domowa w Ukrainie (praktycznie na terenie całego byłego Związku Radzieckiego), która z uwagi na wojnę zeszła na dalszy plan. Alona Krywulak z organizacji La Strada-Ukraina już w 2020 r. alarmowała, że problem przemocy domowej dotyczy całego kraju, obwody doniecki i ługański nie stanowiły wyjątku. Oba regiony doświadczały i nadal doświadczały przemocy i permanentnego niebezpieczeństwa. Ostrzały, bombardowania, miny itp. powodują liczne pourazowe traumy i zobojetnienie na inne przestępstwa, które bezpośrednio nie dotyczą danej osoby lub jej najbliższych. Na gorącą linię organizacji w ciągu niespełna roku z terenu całej Ukrainy wpłynęło ponad 20 tys. zgłoszeń w sprawie przemocy domowej⁵⁹.

W połowie roku 2016 w ukraińskich mediach społecznościowych rozpoczęła się kampania #ЯНеБоюсьСказать (#IamNotAfraidToSayIt) zainicjowana na prywatnym profilu przez Ukrainkę Anastasię „Nastyę” Melnychenko. Zaangażowanie online w inicjatywę upowszechniania w języku ukraińskim, rosyjskim i angielskim negatywnych doświadczeń objęło inne kraje, w tym Rosję, Białoruś i Kazachstan. Posty z powyższym hasztagiem dotyczą doświadczenia GBV i CRSV, dając efekt podobny do kampanii #MeToo. Osobiste historie wzmocniły wysiłki na rzecz dyskusji o doświadczeniu przemocy seksualnej w strefie wojennej na wschodzie Ukrainy i promocji idei siostrzeństwa⁶⁰. Mimo aktywizacji społecznej dyskurs o prawach kobiet jest ograniczony przez oficjalne równoważenie konkurujących praw, w tym zwyczajów kulturowych i religijnych, usprawiedliwiających ucisk kobiet. Wysiłki ukraińskie nie zmniejszają agresji stosowanej z premedytacją przez stronę rosyjską. Sprawiedliwość dla kobiet, które doświadczyły różnych form CRSV, nie może się wykluczać z zapewnieniem im bieżących potrzeb

⁵⁸ A. Mikulska, *Uchodźczynie z Ukrainy: zagrożone handlem ludźmi. „Zacznijmy się ureszcie tym zajmować”*, OKO.press, 11.03.2022, <https://oko.press/uchodzczyynie-z-ukrainy-zagrozone-handlem-ludzi-zacznijmy-sie-wreszcie-tym-zajmowac> [dostęp 1.12.2022]. Zob. szerzej A. Capasso et al., *Patterns of Gender-Based Violence in Conflict-Affected Ukraine: A Descriptive Analysis of Internally Displaced and Local Women Receiving Psychosocial Services*, „Journal of Interpersonal Violence” 2022, t. 37, nr 23–24, s. NP21549–NP21572.

⁵⁹ Zob. strona internetowa La Strada Ukraine: <https://www.lastradainternational.org/la-strada-ukraine/> [dostęp 3.12.2022].

⁶⁰ Zob. T. Martsenyuk, S.D. Phillips, *Talking about Sexual Violence in Post-Maidan Ukraine: Analysis of the Online Campaign #IamNotAfraidToSayIt*, „Sexuality & Culture” 2020, t. 24, nr 2, s. 408–427.

społeczno-ekonomicznych. Aby uzyskać dostęp do procesu karnego ofiary wymagają różnych form wsparcia, w tym doradztwa prawnego, psychologicznego, opieki medycznej, a przede wszystkim gwarancji ochrony przed sprawcą lub sprawcami⁶¹. Brak realizacji tych podstawowych potrzeb utrudnia ofierze drogę do sprawiedliwości.

Patriarchat kreuje się w obrębie traktowania męskości jako normy pozytywnej, wyznaczając ramy dyskursu, a zatem również języka⁶². Kto ma władzę, wytycza sposób, w jaki władza jest powielana, zarówno w kulturze, jak i w psychice. W przypadku wojny rosyjsko-ukraińskiej należy wskazać na dodatkowy czynnik pojawiający się w imperialnej narracji zatroskanej matki Rosji i wyrodnej córki Ukrainy, oskarżanej o zdradę i flirt z Zachodem. Podobnie jak w przypadku dychotomii matka/nierządnica niektórzy Rosjanie deprecjonują i poniżają napotkane Ukrainki, wypychając je w nieustępliwą przestrzeń między archetypami „ prostytutki” i „pomywaczki podłóg”. Nieznajomość „swojego miejsca w imperialnej hierarchii” wiąże się z dużymi kosztami dla Ukrainek⁶³. Potwierdzają to relacje ocalałych, które donoszą o wulgaryzmach i wyzwiskach adresowanych do nich przez żołnierzy rosyjskich. Ponadto gwałty indywidualne i publiczne pełnią też funkcję komunikacyjną. Pokazują Ukraińcom, jak są nieistotni, bezsilni i pogardzani. Wszystkie te doświadczenia generują traumy „tykające bomby zegarowe podłożone przemocą w rodzinach, społecznościach i narodach, próbując zniszczyć je wszystkie – rozerwać więzi, które łączą ludzi, tkanekę społeczną, która spaja społeczność”⁶⁴.

Rosyjski fundamentalistyczny nacjonalizm podsyca przemoc seksualną. „[C]iała i umysły kobiet stają się mapami wojennych terytoriów”⁶⁵. Tylko w przedziale od 24 lutego do połowy maja 2022 r. zgłoszono do United Nations Human Rights Monitoring Mission (HRMMU) 108 przypadków CRSV przeciwko kobietom, dziewczętom, mężczyznom i chłopcom⁶⁶. 18 października 2022 r. Niezależna Międzynarodowa

⁶¹ S. Gomez, *A Measure of Justice: Alternatives to Pursuing Criminal Accountability for Conflict-Related Sexual Violence in Sri Lanka*, „Violence Against Women” 2022, t. 28, nr 8, s. 1827.

⁶² Zob. szerzej J. Derrida, *La carte postale de Socrate à Freud et au-delà*, Aubier-Flammarion, Paris 1980.

⁶³ O. Kulick, *Gender and Violence in Ukraine: Changing how We Bear Witness to War*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 2-3, s. 193.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 197.

⁶⁵ Ch. Corrin, *Rethinking Citizenship...*, s. 76.

⁶⁶ *Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation*, 24.02–15.05.2022, United Nation Human Right Office of the High Commissioner, 29.06.2022, s. 33, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf> [dostęp 12.11.2022].

Komisja Śledcza ONZ ds. Ukrainy potwierdziła, że siły rosyjskie były odpowiedzialne za „znaczną większość” naruszeń praw człowieka w północnej Ukrainie w pierwszych tygodniach wojny, w tym za ataki na cywilów, które kwalifikują się jako zbrodnie wojenne. Udokumentowano doraźne egzekucje, bezprawne odosobnienia, tortury, złe traktowanie, gwałty i inne formy przemocy seksualnej. Raport zawiera odniesienia o zgłoszonych przypadkach gwałtu, w których ofiary miały od 4 do ponad 80 lat⁶⁷.

W walce o sprawiedliwość dla ofiar kluczową rolę odgrywa sprawne działanie ukraińskich funkcjonariuszy, na przykład Prokuratury Generalnej i Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU), umożliwiające konsekwentne ustalanie tożsamości sprawców przestępstw (między innymi gwałtów i grabieży), przedstawianie im zarzutów i skazywanie. W sierpniu 2022 r. światowe media obiegała informacja o kolejnych rosyjskich żołnierzach podejrzanych o zbrodnie wojenne w Buczy pod Kijowem. Bucza stała się symbolem rosyjskiej bezwzględności, okrucieństwa i nieprzestrzegania prawa międzynarodowego w zakresie traktowania ludności cywilnej. Niezbitym dowodem zbrodni przeciwko ludzkości są znalezione masowe groby cywilów, w których znajdują się okaleczone zwłoki ze śladami tortur. Relacje ocalałych świadków jednoznacznie potwierdzają, że rosyjscy żołnierze gwałcili, torturowali i zabijali swoje ofiary.

Ustalenia Niezależnej Międzynarodowej Komisji Śledczej ds. Ukrainy, raport ONZ na temat gwałtów dokonywanych przez Rosjan w Ukrainie, wskazują, że przemoc seksualna, gwałty na ludności cywilnej itp. Rosjanie traktują jako rodzaj broni. W raporcie podkreślono również, że gwałty służą oprawcom do przymusowego zapładniania ukraińskich kobiet, aby wymieszać etnicznie naród i złamać psychologicznie kolejne pokolenia, gdyż dzieci poczęte w wyniku tzw. gwałtu wojennego są w przeważającej mierze nieustannie „żywymi dowodami konfliktu”. Jak podkreślono w raporcie, rzeczywista liczba zgwałconych osób (kobiet, dzieci i mężczyzn) nie jest znana. Wiele ofiar nie składa zeznań w tego typu sprawie, gdyż obawia się wykluczenia i stygmatyzacji. Raport porusza także kwestie samobójstw popełnianych przez ofiary gwałtów, które nie były w stanie poradzić sobie z traumami doświadczonymi w wyniku rosyjskiej przemocy. Część ofiar obwinia się, ma do siebie żal, że gwałciciele zauważyli ją/je i że

⁶⁷ Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.10.2022, A/77/533, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-EN.pdf> [dostęp 12.11.2022].

to było przyczyną popełnienia przestępstwa, tym samym przejmując na siebie odpowiedzialność za zaistniałą sytuację⁶⁸.

Powielanie w rosyjskiej przestrzeni publicznej oświadczenia prezydenta Władimira Putina i innych polityków o nieistnieniu ukraińskiego narodu dodatkowo napędzają brutalność wobec ludności cywilnej. Narracja ta „ponownie otwiera mroczny rozdział w historii Europy, który uważano za zamknięty w 1945 r.”⁶⁹. Tożsamość narodowa Ukraińców uznawana jest przez rosyjskie władze za sztuczną jako użyteczne narzędzie w służbie Zachodu do zniszczenia Rosji. Od 2014 r. słowa ludobójstwo używano w odniesieniu do oskarżeń Ukrainy o działania wymierzone przeciw ludności rosyjskojęzycznej. Instrumentalizacja ta wraz z propagandą pomogły władzom rosyjskim zdobyć poparcie społeczne dla inwazji w 2022 r. Uznanie 21 lutego 2022 r. niepodległości samozwańczych Donieckiej i Ługańskiej Republik Ludowych miało w retoryce rosyjskiej zakończyć ludobójstwo mieszkającej tam społeczności rosyjskojęzycznej, dokonane przez rząd w Kijowie, a w rzeczywistości zaspokoić imperialne ambicje Rosji⁷⁰. Sytuacja zmieniła się jednak diametralnie, gdyż spektakularne zwycięstwo nie nastąpiło. Retoryka propagandy aparatu Rosji coraz wyraźniej zaczęła promować brutalność i podsycać ludobójstwo wobec „sztucznego” „nazi-stowskiego” „niewdzięcznego” narodu Ukraińców⁷¹.

KONKLUZJE

Pomimo wielu wysiłków na rzecz zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa pragnienie niszczenia przeciwnika nie zostało przez rozwój cywilizacyjny zatrzymane. Przedłużające się działania zbrojne sprzyjają brutalizacji, a więc reseksualizacji przemocy. Dowody zbrodni zbierane przez władze ukraińskie i niezależne organizacje potwierdzają, że Rosja używa przemocy seksualnej jako broni wojennej. Sprawy inspirację czerpią jednak z kulturowo utrwalanej różnicy władzy

⁶⁸ *Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the Human Rights Council: War Crimes Have Been Committed in Ukraine*, 23.09.2022, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/09/independent-international-commission-inquiry-ukraine-human-rights-council> [16.11.2022].

⁶⁹ R. Dalsjö, M. Jonsson, J. Norber, *A Brutal Examination: Russian Military Capability in Light of the Ukraine War*, „Survival” 2002, t. 64, nr 3, s. 4.

⁷⁰ D.R. Marples, *Russia's War Goals in Ukraine*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 2–3, s. 208.

⁷¹ Zob. szerzej O. Dudko, *A Conceptual Limbo of Genocide: Russian Rhetoric, Mass Atrocities in Ukraine, and the Current Definition's Limits*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 3, s. 133–145.

między płciami, które przejawiają się w seksizmie i mizoginii. Traktowanie przemocy seksualnej w czasie wojny jako taktyki, rodzaj broni może być uznane za formę dystansowania się od niesprawiedliwości, która nie jest wyłącznie kwestią szczególnych czasów „wojny”, ale obnaża stosunek wobec kobiet i ich ciał w ogóle. Bycie pokonanym było tak dostatecznie długo utożsamiane z kobietą, że z czasem stało się składnikiem żeńskiej roli⁷². Wniosek ten można przenieść na sytuację kobiet w czasie współczesnych wojen, gdzie wygrywanie jest domeną mężczyzn, zadaniem kobiet zaś jest szukanie schronienia lub bycie ofiarą.

W przypadku jakiegokolwiek CRSV bardzo duże znaczenie ma szybkość przekazu i poinformowanie opinii publicznej. Dzięki mediom społecznościowym zabezpieczane są dowody: relacje świadków zbrodni wojennych (w tym dotyczące przemocy seksualnej), utrwalany jest wizerunek lub cechy szczególne sprawców przestępstw (tatuże, blizny itp.) w czasie rzeczywistym, z podaną datą, godziną zajścia itp. Pozyskiwane materiały obejmują także częściowo ustrukturyzowane wywiady z ofiarami, świadkami, a także osobami mającymi wiedzę o stanie ofiary, jak służby ratownicze, lekarze, pracownicy socjalni, ukraińscy funkcjonariusze. Należy jednak mieć na względzie fakt, że komunikacja w tym obszarze wymaga zawodowej etyki, empatii i kultury słowa, zwłaszcza w trakcie opisów zdarzeń, aby nie doprowadzić do nieświadomej wtórnej wiktymizacji. Zapis doświadczenia historycznego w ciałach ocalałych wiąże się z ich zdrowiem psychicznym i fizycznym, relacjami z rodziną i społecznością, poczuciem wstydu i odrzucenia, zagrożeniem migracją, brakiem ochrony, wsparcia i zrozumienia. Społeczeństwo ukraińskie jest w dużej mierze przywiązane do patriarchalnej dominacji mężczyzn. Wiązać się to może ze stygmatyzowaniem kobiet, które przeżyły gwałt i tym samym z ich wykluczeniem.

Wysiłki rządu ukraińskiego na rzecz sprawiedliwości dla ofiar CRSV zostały wsparte przez specjalną przedstawicielkę sekretarza generalnego ONZ ds. przemocy seksualnej w konflikcie zbrojnym. 3 maja 2022 r. podpisano memorandum o współpracy mające na celu zwalczanie i zapobieganie przemocy seksualnej w czasie wojny. Jednak udzielenie pomocy ocalałym napotyka wiele przeszkód związanych z różnymi stygmatami dla obu płci. Trudno określić, na ile ograniczenie przemocy seksualnej może być skutecznie egzekwowane przez

⁷² S. Brownmiller, *The Enemy Within*, w: *Women's Liberation. Blueprint for the Future*, red. S. Stambler, Ace Books, New York 1970.

władze Ukrainy, w tym ściganie skoncentrowane na ofiarach. Pomocne okazać się mogą nieformalne ruchy społeczne, inicjatywy kobiece i promowanie siostrzeństwa, z silnym naciskiem na sprawiedliwość. Pierwszym krokiem do wprowadzenia trwałych strukturalnych zmian dotyczących przemocy seksualnej jest jej dostrzeżenie i nazwanie po imieniu: niesprawiedliwością i zbrodnią.

Rozpoczęta w mediach społecznościowych kampania #ЯНеБоюсь Сказати wspiera proces dyskursu o przemoc w sferze publicznej i jest ważna dla zrozumienia problemu dziedziczenia traumy. Długofalowe, często nieodwracalne procesy dotyczące nieprzepracowanej traumy obciążają kolejne pokolenia, generując skłonność do ryzykownych zachowań, nadużywania używek, PTSD, dysfunkcji społecznych, stanów lękowych, depresji, samobójstw itp. Kluczowe dla Ukrainy jest zapewnienie ofiarom przemocy seksualnej:

- odpowiedniego systemu prawnego zorientowanego na potrzeby ofiar gwałtu wojennego,
- merytorycznego i empatycznego personelu odpowiedzialnego za właściwie przeprowadzone czynności dowodowe,
- opieki medycznej (farmakologia, możliwość wykonania aborcji itp.), w tym psychologicznej dla ocalałych i ich rodzin,
- wsparcia społecznego.

Przemoc seksualna nie kończy się wraz z zaprzestaniem działań zbrojnych. Jej konsekwencje ponoszone są zarówno przez ofiary, jak i całe społeczności. Wyzwaniem pozostaje zrozumienie katastroficznego doświadczenia kobiet i dzieci wraz z ich międzypokoleniowymi konsekwencjami. Trauma seksualna ma charakter polityczny i narodowy, gdyż granica między tym, co publiczne a prywatne, w kontekście relacji między płciami jest zatarta. Tym samym symbolizując nierówności relacji władzy. Bez strukturalnych zmian w samym państwie ukraińskim, niwelujących asymetryczny i hierarchiczny porządek płci, negatywne konsekwencje doświadczeń wojennych dla kobiet mogą być utrwalane. Stereotypy związane z kobiecością i męskością są jednak tak głęboko zakorzenione w kulturze, że usunięcie ich wyłącznie za pomocą formalnych rozwiązań wydaje się niemożliwe. Dlatego istotne jest zorganizowanie systemów wsparcia i pomocy ofiarom gwałtów wojennych (bez względu na płeć), w takiej formie, aby korzystanie z nich było możliwe (kwestia informacji i dostępności), a także zapewniało profesjonalną pomoc.

BIBLIOGRAFIA

Dokumenty i materiały źródłowe

- Ertürk Y., *UN Commision on Human Rights*, 26.01.2006, E/CN.4/2006/61/Add.
- Human Rights Watch, *'I Could Kill You and No One Would Stop Me'. Weak State Response to Domestic Violence in Russia*, October 2018, s. 3–4. https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/russia1018_web3.pdf [dostęp 17.11.2022].
- Independent International Commission of Inquiry on Ukraine, 18.10.2022, A/77/533, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-10/A-77-533-AUV-EN.pdf> [dostęp 12.11.2022].
- Krajowy Plan Działań na rzecz realizacji Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 Kobiety, pokój, bezpieczeństwo na okres do 2025 r. Zarządzenie Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 28 października 2020 r. nr 1544, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> [dostęp 17.11.2022].
- Nizhelska O. et al., *Making Live Go On. How the War in Donbas Affects Civilians*, East SOS 2018.
- Prokofieva L.M., *Feminization of Poverty in Russia*, The World Bank, Moscow 2020, <https://documents1.worldbank.org/curated/en/638771468145464696/pdf/413400RU0ENGLI10of0poverty01PUBLIC1.pdf> [dostęp 13.12.2022].
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie 17 lipca 1998 r.*, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708.
- Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation*, 24.02–15.05.2022, United Nation Human Right Office of the High Commissioner, 29.06.2022, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf> [dostęp 12.11.2022].
- S/RES/1820 (2008), Security Council Resolution on women and peace and security. Conflict-related sexual violence.
- S/RES/1325 (2000) Security Council Resolution on women and peace and security.
- Situation in Ukraine, ICC-01/22, <https://www.icc-cpi.int/ukraine> [dostęp 31.12.2022]
- Trimiño Mora D., J. Poch, *This Is how Gender-Sensitive Conflict Analysis Improves Peacebuilding*, 6.11.2020, <https://www.saferworld.org.uk/resources/news-and-analysis/post/915-this-is-how-gender-sensitive-conflict-analysis-improves-peacebuilding> [dostęp 15.11.2022].

- Распоряжение Правительства РФ от 08.03.2017 N 410-п <Об утверждении Национальной стратегии действий в интересах женщин на 2017–2022 годы>, <https://eawf.ru/upload/iblock/874/874b9e268f8fefbddd0d0670693ff5735.pdf> [dostęp 30.11.2022].
- War without Rules – Gender-Based Violence in the Context of the Armed Conflict in Eastern Ukraine*, Coalition ‘Justice for Peace in Donbas’, Kyiv 2017, https://totalaction.org.ua/public/upload/book/1522852942_gon_eng_web.pdf [dostęp 15.11.2022].

Książki i rozdziały w pracach zbiorowych

- Attwood L., *Rape and Domestic Violence Against Women, w: Post-Soviet Women from the Baltic to Central Asia*, red. M. Buckley, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Brownmiller S., *The Enemy Within, w: Women’s Liberation. Blueprint for the Future*, red. S. Stampler, Ace Books, New York 1970.
- Blyzniuk M., *Kobiety w systemie bezpieczeństwa Ukrainy, w: Kobiety w systemie bezpieczeństwa państwa*, A. Gasztold, K. Oblińska, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2021.
- Derrida J., *La carte postale de Socrate à Freud et au-delà*, Aubier-Flammarion, Paris 1980.
- Fitzpatrick B., *Tactical Rape in War and Conflict. International Recognition and Response*, Policy Press, Bristol 2016.
- Gasztold A., *Feminist Perspectives on Terrorism. Critical Approaches to Security Studies*, Springer Nature, Cham 2020.
- Gebhardt M., *Crimes Unspoken: The Rape of German Women at the End of the Second World War*, Polity Press, Cambridge 2017.
- Gender and Identity in Central and Eastern Europe*, red. C. Corrin, Routledge, London 1999.
- Goldstein J.S., *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Hirschauer S., *The Securitization of Rape. Women, War and Sexual Violence*, Palgrave Macmillan, London 2014.
- Johnson J.E., *Gender Violence in Russia. The Politics of Feminist Intervention*, Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis 2009.
- Kamiński Ł., *Les drogues et la guerre, De l’Antiquité à nos jours*, Nouveau Monde éditions, Paris 2017, s. 525–528.
- MacKinnon C.A., *Are Women Human? And Other International Dialogues*, Harvard University Press, Cambridge 2006.
- Mass Rape: The War Against Women in Bosnia-Herzegovina*, red. A. Stigl-mayer, University of Nebraska Press, Lincoln 1994.
- Münkler H., *Die neuen Kriege*, Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg 2002.

- Oblńska K., *Rola Krajowego Planu działania w procesie realizacji Rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 dotyczącej kobiet, pokoju i bezpieczeństwa na lata 2018–2021 – cele, zadania, wyzwania*, w: *Interdyscyplinarny Wymiar Bezpieczeństwa. Szanse, wyzwania, zagrożenia – stan obecny i perspektywy*, red. K. Kraj, B. Łoćki, W. Zakrzewski, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski 2022, s. 235–239.
- Pietrzak E., I. Kuźma, *Kobieta. Przestrzeń konfliktów. Pole walk. Szkice z antropologii politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2021.
- Sally Engle M., *Gender Violence: A Cultural Perspective*, Wiley Blackwell, Chichester 2011.
- Stiehm J., *Women and Men's War*, Pergamon, Oxford – New York 1983.
- Sperling V., *Organizing Women in Contemporary Russia: Engendering Transition*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Women in a Violent World: Feminist Analyses and Resistance across Europe*, red. C. Corrin, Edinburgh University Press, Edinburgh 1996.
- Zabelina T., *Sexual Violence Towards Women*, w: *Gender, Generation and Identity in Contemporary Russia*, red. H. Pilkington, Routledge, London 1996.

Artykuły

- Aranburu H.A., *Sexual Violence Beyond Reasonable Doubt: Using Pattern Evidence and Analysis for International Cases*, „Leiden Journal of International Law” 2019, t. 35, nr 4.
- Baldwin G., *Expanding Conceptions of Conflict-Related Sexual Violence among Military Peacekeepers*, International Peace Institute, June 2022, <https://www.ipinst.org/2022/06/conflict-related-sexual-violence-among-military-peacekeepers> [dostęp 17.11.2022].
- Brown L.S., *Not Outside the Range One Feminist Perspective on Psychic Trauma*, „Psychoanalysis, Culture and Trauma” 1991, t. 48, nr 1.
- Capasso A. et al., *Patterns of Gender-Based Violence in Conflict-Affected Ukraine: A Descriptive Analysis of Internally Displaced and Local Women Receiving Psychosocial Services*, „Journal of Interpersonal Violence” 2021, t. 37, nr 23–24.
- Close S., H. Gruenewald, *Gender-Sensitive Conflict Analysis: A New Training Method for Practitioners*, „Journal of Peacebuilding & Development” 2019, t. 14, nr 3.
- Dalsjö R., M. Jonsson, J. Norber, *A Brutal Examination: Russian Military Capability in Light of the Ukraine War*, „Survival” 2002, t. 64, nr 3.
- Dudko O., *A Conceptual Limbo of Genocide: Russian Rhetoric, Mass Atrocities in Ukraine, and the Current Definition's Limits*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 2–3.

- Gasztold A., *Perspektywa feministyczna w badaniach and terroryzmem*, „Przegląd Politologiczny” 2018, nr 2.
- Gasztold A., *The Problem of Security Through the Gendered Lens*, „Annals of the University of Craiova, Series: Philology – English” 2016, t. 17, nr 1.
- Gomez S., *A Measure of Justice: Alternatives to Pursuing Criminal Accountability for Conflict-Related Sexual Violence in Sri Lanka*, „Violence Against Women” 2022, t. 28, nr 8.
- Hayden R.M., *Rape and Rape Avoidance in Ethno-National Conflicts: Sexual Violence in Liminalized States*, „American Anthropologist” 2000, t. 102, nr 1.
- Koos C., *Sexual Violence in Armed Conflicts: Research Progress and Remaining Gaps*, „Third World Quarterly” 2017, t. 38, nr 9.
- Kulick O., *Gender and Violence in Ukraine: Changing how We Bear Witness yo War*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 2–3.
- Marples D.R., *Russia’s War Goals in Ukraine*, „Canadian Slavonic Papers” 2022, t. 64, nr 2–3.
- Martsenyuk T., S.D. Phillips, *Talking about Sexual Violence in Post-Maidan Ukraine: Analysis of the Online Campaign #IAmNotAfraidToSayIt*, „Sexuality & Culture” 2020, t. 24, nr 2.
- Nijakowski L.M., *Gwałt jako instytucja w czasie wojen i ludobójstw*, „Naracje o Zagładzie” 2021, nr 1 (7).

Źródła internetowe

- Cubała A., *Zgwałcone w powstaniu. Przerazone nastolatki pytały szep-tem starsze kobiety: czy „to” nie jest gorsze niż śmierć?*, „Wysokie Obcasy”, 1.08.2022, <https://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/7,150462,26174074,zgwalcone-w-powstaniu-przerazone-nastolatki-pytaly-szeptem.html> [dostęp 2.12.22].
- European Parliament Declares Russia to Be a State Sponsor of Terrorism*, „News European Parliament”, 23.11.2022, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20221118IPR55707/european-parliament-declares-russia-to-be-a-state-sponsor-of-terrorism> [dostęp 1.12.2022].
- Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the Human Rights Council: War Crimes Have Been Committed in Ukraine*, 23.09.2022, <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/09/independent-international-commission-inquiry-ukraine-human-rights-council> [dostęp 16.11.2022].
- Mikulska A., *Uchodźczynie z Ukrainy: zagrożone handlem ludźmi. „Zacznijmy się wreszcie tym zajmować”*, 11.03.2022, <https://oko.press/uchodzczyynie-z-ukrainy-zagrozone-handlem-ludzmi-zacznijmy-sie-wreszcie-tym-zajmowac> [dostęp 1.12. 2022].

Олена Зеленська у Лондоні взяла участь у Конференції із запобігання сексуальному насильству під час конфліктів і зустрілася з представниками уряду Великої Британії, 29.11.2022, <https://www.president.gov.ua/en/news/olena-zelenska-u-londoni-vzyala-uchast-u-konferenciyi-iz-zap-79525> [dostęp 4.12.2022].

Ukraine War: Path of Further Escalation 'Must Be Reversed', Security Council Hears, „UN News”, 21.10.2022, <https://news.un.org/en/story/2022/10/1129792> [dostęp 1.12.2022].

Ukraine War: UN Signs Framework to Assist Survivors of Sexual Violence, „UN News”, 3.05.2022, <https://news.un.org/en/story/2022/05/1117442> [dostęp 2.12.2022].

United Nations Peacekeeping, *Conflict-Related Sexual Violence*, <https://peacekeeping.un.org/en/conflict-related-sexual-violence> [dostęp 02.12.2022].